

УДК 349.3

Галина Трунова,

канд. юрид. наук, доцент

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ: ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ

Стаття присвячена дослідженню завдань та принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Проаналізовано питання правового регулювання нормативно-правовими актами системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Визначено мету функціонування зазначеного виду соціального страхування. Акцентовану увагу на відсутності в чинному законодавстві окремих завдань соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Здійснено аналіз принципів соціального страхування та соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Зроблено висновки щодо необхідності усунення проблеми з дублюванням принципів соціального страхування, а також закріплення завдань та принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання в чинному законодавстві.

Ключові слова: соціальне страхування, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, принцип, завдання, правове регулювання.

Постановка проблеми. За оцінками Міжнародної організації праці у світі щорічно 2,34 млн людей вмирають у результаті нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, що еквівалентно 6 400 смертей на день [1].

У країнах Європейського Союзу жертвами нещасних випадків, пов'язаних із трудовою діяльністю, щорічно стають 5 мільйонів чоловік, з яких 5 500 з летальним наслідком. За даними Європейського агентства охорони і гігієни праці, крім людських страждань, у результаті нещасних випадків на виробництві втрачається 150 мільйонів робочих днів, а страхові виплати компаній і підприємств досягають 20 млрд. євро [2].

У 2016 р. робочими органами виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання України зареєстровано 4 766 (з них 364 – смертельно) потерпілих від нещасних випадків на виробництві [3].

Система соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання покликана забезпечувати захист прав застрахованих осіб у разі настання страхового випадку, а саме: нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності. Водночас правильне визначення її завдань та принципів сприяє ефективній реалізації прав застрахованих осіб щодо отримання матеріального забезпечення та медико-соціальних послуг, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Правові питання щодо завдань та принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання були предметом уваги у працях таких учених: В. В. Андріїв, М. І. Боднарука, Г. С. Гончарової,

В. В. Жернакова, Д. М. Кравцова, О. Л. Кучми, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, О. М. Ярошенко та ін. Однак у світлі реформування системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання та переформатування принципів її правового регулювання виникає необхідність здійснення подальших досліджень щодо визначення завдань та керівних засад правового регулювання у цій сфері.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу правових норм та наукових доробок у галузі права соціального забезпечення визначити завдання та принципи правового регулювання соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Правове регулювання питання соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності в Україні, забезпечується Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. [4]

Проект Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», прийнятий Верховною Радою України 23 вересня 1999 р., був розроблений Державним комітетом з нагляду за охороною праці України в межах програми «Трансформ» за допомогою Міністерства праці та соціального захисту Федеративної Республіки

Німеччина [5]. Однак у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 р. були внесені зміни до профільного Закону та викладено його в новій редакції та з новою назвою – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Останній став комплексним нормативно-правовим актом у сфері соціального страхування та регулює три види загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, нещасним випадком на виробництві та медичного страхування в перспективі.

Метою функціонування системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання України є забезпечення безпечних і здорових умов праці, захист працівників від негативних наслідків професійних ризиків. Ефективний захист у даному аспекті повинен захищати не тільки працівників, їхні сім'ї та деяких інших осіб, а й забезпечувати продуктивність праці, економічну стабільність у країні, виступати основою для економічної, соціальної безпеки та загалом бути частково мірилом національної безпеки нашої держави.

При тлумаченні і подальшому застосуванні норми права слід враховувати ту мету, яка сутнісна для неї [6, с. 53-54]. Мета – це те, до чого ми прагнемо, завдання – це засоби її досягнення [7, с. 30]. М. І. Боднарук визначає, що завдання соціального страхування – це комплексна сукупність роботи, яка виконується в системі соціально-економічних відносин у сфері забезпечення належних соціальних і економічних умов для осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків, передбачених законодавством [8, с. 65].

У первинній редакції Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» були чітко визначені завдання функціонування системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці; відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань; відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей [9].

Соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання змінюється, удосконалюється з розвитком суспільних відносин, у тому числі і під впливом міжнародно-правових актів. Змінюються цілі та пріоритети у правовому регулю-

ванні даного виду соціального страхування, що, безумовно, призводить до зміни його принципів – керівних засад, основних закономірностей розвитку у правовому регулюванні соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності.

На думку А. М. Колодія, з гносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність». Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначити правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загальносоціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність і основний зміст останнього [10, с. 42-43].

Принципи визначають керівні начала, основи правового регулювання суспільних відносин, крім того, саме принципами визначаються цілі в правовому регулюванні та кінцевий результат впливу норми на суспільні відносини. Чинне законодавство не визначає окремих принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві, на відміну від попередньої редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [9]. Натомість маємо принципи соціального страхування, які двічі закріплені в законодавстві.

Порівняльний аналіз принципів, закріплених у ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. [11], а також у ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. [4], свідчить про дублювання Законом норм Основ законодавства. Водночас спостерігаються певні розбіжності. Так, Закон не визначає принципу паритетності управління Фондом соціального страхування та принципу забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, шляхом надання допомог. Проте виділяє ряд принципів, які не включені до Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, з останнім виникає певна складність.

По-перше, Основи закріплюють загальні принципи соціального страхування, які притаманні всім видам страхування (пенсійному, на випадок безробіття, з тимчасової втрати працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання і, в перспективі, медичного).

По-друге, закріплений Законом принцип диференціації розміру допомоги залежно від страхового стажу притаманний соціальному страхуванню з тимчасової втрати працездатності, однак не поширюється на соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві, за яким допомога призначається незалежно від тривалості страхового стажу.

По-третє, передбачений Законом принцип диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві – це також спеціальний принцип соціального страхування від нещасного випадку на виробництві.

По-четверте, Закон закріплює принцип відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Як зазначає Т. О. Зикіна, натепер вихідного єдиного розуміння реалізації права в юридичній науці не вироблено, але є два принципові підходи, що пояснюють його сутність. Перший – реалізація права оцінюється як суворо обумовлений процес здійснення правових приписів, втілення цих приписів у поведінці людей. Йдеться про правомірну поведінку і практичну діяльність людей зі здійснення прав і виконання юридичних обов'язків. Реалізація права в цьому разі – це здійснення вимог юридичних норм у поведінці людей. Другий – реалізація права розглядається не тільки як процес або зовнішній прояв процесу правового регулювання, а й як його кінцевий результат. Реалізація норм права в цьому розумінні передбачає досягнення повної відповідності між вимогами норм вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення та сумою фактичних дій, які до необхідного результату призвели [12, с. 11].

Водночас юридична відповідальність може бути за власні дії, за порушення норм права, за порушення прав інших осіб, у контексті нашого питання – порушення прав застрахованих. Проте роботодавець і Фонд не можуть відповідати за реалізацію права застрахованими особами. Повинно йтися не про відповідальність за реалізацію, а про те що страхувальник – роботодавець і Фонд – повинні сприяти в реалізації прав (можна говорити навіть про створення умов для реалізації прав) застрахованих і, відповідно, нести відповідальність за порушення їхніх прав. Що ж до категорії «відповідальність за реалізацію права», то вона чітко відображена у принципі державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав. Як зазначає М. М. Марченко, право завжди зберігається і забезпечується державою, а в разі порушення вимог, що містяться в нормах права, застосовується державний примус. Держава не може байдуже ставитися до норм, що видаються або санкціонуються нею. Вона докладає величезні зусилля для їх реалізації, охороняє їх від порушень і гарантує. Одним із широко використовуваних методів при цьому є державний примус. Він повинен застосовуватися тільки уповноваженими на те органами, що діють суворо в рамках закону, на основі закону, а також згідно з чітко передбаченими процесуальними правилами [13, с. 34]. Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що Фонд несе відповідальність згідно із законом за шкоду, заподіяну з його вини застрахованим особам внаслідок несвоєчасної або неповної виплати матеріального забезпечення, страхових виплат, ненадання або несвоєчасне надання соціальних послуг. Роботодавець же згідно із Законом несе відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених цим Законом.

Висновки

Отже, необхідно усунути проблему з дублюванням принципів соціального страхуван-

ня, надаючи перевагу Основам законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Стосовно ж принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, то вони повинні бути закріплені окремою статтею в Розділі V Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Орієнтовний перелік цих принципів був чітко визначений, як і завдання, в первинній редакції Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Список використаних джерел:

1. МОТ. Международная конференция труда. Сессия (101; 2012; Женева) [Доклады]. Докл. 1(А):Выполнение программы МОТ в 2010–2011 годах [Текст]: докл. Генерального директора. – Женева: МБТ, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_180149.pdf
2. Охрана труда в цифрах и фактах: направления совершенствования глобальной культуры охраны труда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/europe/-/ro-geneva/-/sro-moscow/documents/genericdocument/wcms_312036.pdf
3. Звіт про страхову діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за 2016 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/6141>
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>
5. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Історія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/about/history>
6. Козлихин И. Ю. Процессуальная концепция права Лона Фуллера / И. Ю. Козлихин // Правоведение. – 1993. – № 2. – С. 53–58.
7. Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юрист, 2004. – 512 с.
8. Боднарук М. І. Правове регулювання соціального страхування в Україні : монографія / М. І. Боднарук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 472 с.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed20110101/page>
10. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А. М. Колодій // Альманах права. – 2012. – Вип. 13. – С. 40–44.
11. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>
12. Зыкина Т. А. Реализация прав работников : учебное пособие / Т. А. Зыкина. – Архангельск: ИПЦ САФУ, 2013. – 104 с.
13. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правоведение : учебник / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. – 3-е издание. – М.: Изд-во Проспект, 2014. – 642 с.

Стаття посвячена дослідженню задач і принципів обов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання. Проаналізовані питання правового регулювання нормативно-правовими актами системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання. Визначені цілі функціонування даного виду соціального страхування. Акцентовано увагу на відсутності в діючому законодавстві окремих завдань соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання. Здійснено аналіз принципів соціального страхування і соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання. Сделано висновки про необхідність усунення проблеми з дублюванням принципів соціального страхування, а також закріплення завдань і принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання в діючому законодавстві.

Ключевые слова: соціальне страхування, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, принцип, завдання, правове регулювання.

The article is devoted to the study of the tasks and principles of compulsory state social insurance against industrial accidents and occupational diseases. The issues of legal regulation of the system of social insurance against industrial accidents and occupational diseases have been analyzed. The purpose of functioning of the specified type of social insurance has been determined. The attention is focused on the absence of specific tasks of social insurance against industrial accidents and occupational diseases in the current legislation. The analysis of social insurance principles and social insurance against industrial accidents and occupational diseases has been carried out. The author concluded on the need to eliminate the problem of duplication of the principles of social insurance, as well as to consolidate the tasks and principles of social insurance against industrial accidents and occupational diseases in the current legislation.

Key words: social insurance, accident at work, occupational disease, principle, tasks, legal regulation.

